

TARPTAUTINĖ KOMISIJA NACIŲ IR SOVIETINIO OKUPACINIŲ REŽIMŲ
NUSIKALTIMAMS LIETUVOJE ĮVERTINTI

IV. Antrosios sovietinės okupacijos pirmasis etapas (1944 – 1953 m.)

IV.1. Nusikaltimai

IV.1.4 Gyventojų trėmimai

Gyventojų trėmimai 1944-1953 m.

IŠVADOS

*Patvirtintos komisijos
2005 m. balandžio 20 d.*

Komisija aptarė Arvydo Anušausko tyrinėjimą „Gyventojų trėmimai 1944-1953 m.“ ir šio tyrinėjimo išvadas. Komisija susipažino su darbo įvertinimu, pateiktu dr Eugenijaus Grunskio, ir pritarė žemiau pateiktoms išvadoms.

1. Vos tik prasidėjus reokupacijai ir kilus pasyviai bei aktyviai lietuvių tautos pasipriešinimui, NKVD, NKGB ir sovietinės prokuratūros vadovai pagrindė masinių trėmimų būtinybę. Kiekvienas be ginklo ar su ginklu besislapstęs vyras buvo paskelbtas esąs „banditas“, o jų šeimos – „banditų šeimomis“. 1944 m. spalio 20 d. pasiūlyta imtis reikiamų „represinių priemonių banditų šeimų“ atžvilgiu ir represuoti šeimos narius. Tik nepalankios vidaus ir tarptautinės aplinkybės (vykstantis karas, mobilizacijos boikotas) atidėjo masinių trėmimų pradžią.
2. 1945 m. pradėti organizuoti trėmimai tautiniu pagrindu. Pirmiausia ištremti Lietuvoje gyvenę vokiečiai vykdant bendras visai Sovietų Sąjungai direktyvas dėl vokiečių trėmimo į Kazachstaną ir Sibirą. Ištremti 1048 žm., kurie nebuvo įrašomi į Lietuvos tremtinių sąrašus.
3. Pirmieji masiniai trėmimai buvo priderinti prie kovos su lietuvių rezistencija bei besislapsčiusių vyrų legalizavimosi. Jų metu pradėtas trėmimo operacijų organizavimo tobulinimas vykstančios ginkluotos rezistencijos sąlygomis – suformuojamos penkeriopos kovinės grupės: trėmimų vykdymo, tremtinių sodybų apsupimo – „operacijos objekto priedangos grupės“, tremtinių išvežimo kelio iki geležinkelio stoties apsaugos – „tremtinių evakuacijos maršruto apsaugos grupės“, geležinkelio stočių – „surinkimo punktų“ ir tremtinių ešelonų apsaugos. Trėmimus vykdė NKVD ir NKGB darbuotojai bei NKVD kariuomenės kareiviai. 50-70 % apsupimo, kelių ir geležinkelio stočių apsaugos grupių narių buvo sribai. Pačius tremtinių ešelonus jau saugojo tik NKVD kariuomenė.
4. Prie tremtinių sąrašų sudarymo ir trėmimų vykdymo aktyviai prisidėjo vietiniai kolaborantai – sribai, LKP(b) apskričių komitetų pirmieji sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai, LKT įgaliotiniai. Pastarųjų didžiausias rūpestis buvo organizuoti tremtinių apiplėšimą ir panaudoti iš jų atimtą turtą (gyvulius, grūdus ir kt.), tačiau ir jie kartu su NKVD kariais stotyse tikrindavo tremtinių sąrašus.
5. Žmonės buvo tremiami kaip partizanų šeimų nariai ir rėmėjai, o jų ūkiai (ne visi) dar iki trėmimų buvo konfiskuoti. Oficialūs sprendimai leisti tremtiniams „pasiimti iki 1,5 tonos daiktų“ nebuvo vykdomi. Tai dar labiau didino tremtinių skurdą. Todėl prievartinis darbas, badas bei ligos jau 1945-1947 m. lėmė 25 proc. tremtinių žūtį tremties vietose.

6. Didžiausio masto trėmimai organizuoti daugelį MVD funkcijų perėmus MGB. 1945-1948 m. pradžioje lietuviai buvo tremiami kaip įkaitai, t. y. „atsakant į partizanų antpuolius“. Iki 1948 m. didžiojo trėmimo per pustrėčių metų buvo išstremta 12 304 žmonių, iš kurių vėliau buvo išskirti 3 785 – vadinamieji buožės.
7. 1948-1951 m. dauguma žmonių buvo atrinkti išstremti ne dėl to, kad jie rėmė rezistenciją, o diegiant komunistinės ideologijos postulata „likviduoti buožiją kaip klasę“. Toks tremtinių atrinkimo principas išsigalėjo, kai Lietuvoje buvo vykdoma komunistinė žemės ūkio reforma – prievartinė kolektyvizacija, o lietuvių rezistencija nebebuvo tokia pajėgi kaip pirmaisiais metais.
8. 1948-1951 m. didžiausi lietuvių trėmimai įvykdyti vadovaujantis SSRS Ministrų Tarybos nutarimais – 1948 m. vasario 21 d. Nr. 447-160-ss, 1949 m. sausio 29 d. Nr. 390-138-ss, 1951 m. rugsėjo 5 d. Nr. 3309-1568-ss. Pirmieji du trėmimai oficialiai buvo nukreipti prieš surastų partizanų ir besislapsčiusių žmonių, žuvusių partizanų ir nuteistųjų šeimas, taip pat prieš rezistencijos rėmėjus. 1951 m. trėmimai buvo nukreipti prieš kolektyvizacijos bangą atlaikiusius ir savo individualių ūkių neatsisakiusius valstiečius bei „prieš kolūkiuose veikiančius buožės“.
9. Lietuvos SSR Ministrų Taryba ir vietinis MGB filialas savo instrukcijose ir įsakymuose detalizuodavo visus SSRS Ministrų Tarybos ir MGB nutarimus. Sprendimus dėl vadinamųjų buožių trėmimo galutinai tvirtindavo Lietuvos SSR Ministrų Taryba, o dėl partizanų ir jų rėmėjų šeimų trėmimo – SSRS MGB Ypatingasis pasitarimas. Trėmimų parengimu, tremtinių žmonių bylų sudarymu užsiėmė MGB apskričių (rajonų) skyriai, o būsimųjų tremtinių sąrašus tvirtindavo LKP(b) apskričių komitetų sekretoriai ir vykdomųjų komitetų pirmininkai. Išskirtiniai buvo 1951 m. trėmimai – aukų sąrašus sudarydavo vietinės sovietinės įstaigos.
10. Bendras minimalus 1945-1952 m. tremtinių skaičius turėjo siekti apie 118 tūkst. (liko žinių apie 115 tūkst.). Iš viso į tremtinių žmonių sąrašus buvo įrašyta 155 796 žm. 1948 m. ir 1951 m. išstremiami lietuviai sudarė 49 proc. ir 46,5 proc. tais metais Sovietų Sąjungoje išstremtų žmonių arba 16,4 proc. 1946-1952 metais išstremtų žmonių.
11. Tremtinių vaikai, sulaukę 16 metų, buvo įrašomi į tremtinių sąrašus, tremtiniams ir jų vaikams buvo taikytas (tik tam tikrų tautybių tremtiniams, tarp jų ir lietuviams) SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. lapkričio 26 d. įsakas dėl pabėgusių tremtinių baudimo 20 metų laisvės atėmimo bausme.
12. Lietuviai daugiausia priklausė „specialiai apgyvendintų“ (1941 m. tremtiniai, kurie 1952 m. buvo priskirti prievarta apgyvendintų tremtinių kategorijai) ir „prievarta apgyvendintų“ tremtinių kategorijoms. Pagal Sovietų Sąjungos vyriausybės 1945 m. sausio 8 d. nutarimą tremtiniai negalėjo palikti tremties vietų ir turėjo reguliariai registruotis specialiosiose komendantūrose, jie buvo priskirti prie kokios nors pramonės įmonės arba turėjo dirbti žemės ūkio bei kitokius darbus. Sibiro miško kirtavietėms, aukso ir anglies kasykloms bei statyboms, sovietiniams pramonės susivienijimams „Čeliabinskugol“, „Karagandaugol“, „Vostsibugol“, „Kuzbasugol“, „Tomles“, „Lenzoloto“ tremtiniai buvo paskiriami ir paliekami visiškai specialiųjų komendantūrų ir gamyklų direktorių savivalei. Komisija kol kas negali nustatyti prievartinio tremtinių darbo kiekybinių parametru, bet konstatuoja, kad iki šiol tremtiniams nėra atlyginta už prievartinį darbą sovietiniams pramoniniams susivienijimams priklaususiose įmonėse bei žemės ūkyje.
13. Nuo 1948 m., prasidėjus masiniams lietuvių trėmimams, tremtinių padėtį dar labiau suvaržė ir reglamentavo SSRS vyriausybės nutarimai:
 - a) tremtiniai neturėjo teisės be MVD leidimo išvažiuoti iš tremties vietos;

- b) pasuose milicija darė žymas dėl gyvenamosios vietos apribojimų (tremties rajonų), bet pasai buvo atimti;
 - c) ne rečiau kaip kartą per mėnesį tremtiniai buvo kontroliuojami, suaugusieji privalėjo registruotis specialiosiose komendantūrose.
14. 1945-1952 m. į tremtį išvežta daugiau kaip 32 tūkst. lietuvių vaikų. Į įskaitą buvo įrašomi ir tremtyje gimę vaikai. Į Irkutsko sritį ir Krasnojarsko kraštą 1948-1951 m. pateko apie 80 % visų lietuvių tremtinių iš 118 tūkst. 1945-1952 m. tremtinių 1953 m. sausio 1 d. buvo likę 98 286 žmonės. Dar apie tūkstantis tremtinių buvo kalinama arba žuvo lageriuose. Tremtinių padaugėjo ir tremtyje gimus apie 2 tūkst. vaikų. Iš viso 1945-1958 m. tremtyje mirė apie 20 tūkst. lietuvių, tarp kurių buvo apie 5 tūkst. vaikų.
15. 1954-1958 m. tik 2 573 šeimų ištrėmimas buvo pripažintas ištremtomis nepagrįstai ir leido joms susigrąžinti konfiskuotą turtą (t. y. tai, kas iš jo liko). Paskelbus Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1958 m. gegužės 19 d. įsaką, paskutiniųjų tremtinių atžvilgiu buvo pradėta vykdyti naują politiką. Tremtyje buvo paliekami tik buvę rezistencijos dalyviai ir jų šeimos, visi kiti iš tremties buvo sąlyginai paleidžiami. Jiems ne tik buvo nenumatyta grąžinti konfiskuoto turto, bet ir uždrausta grįžti į tėvynę. Didelė dalis iš 37 505 lietuvių (su vaikais būtų apie 48-50 tūkst. žmonių), 1958 m. sausio 1 d. laikytų tremtyje, taip ir negrįžo į Lietuvą.

Komisijos pirmininkas

Emanuelis Zingeris

Vykduantysis direktorius

Ronaldas Račinskas